

Д. І. Яворницький

СЛОВНИК
УКРАЇНСЬКОЇ
МОВИ

ТОМ I.

А—К

Харків
«ФОЛІО»
2017

П Е Р Е Д М О В А.

Слова, уміщені в цьому Словникові, почасти вибрані мною із творів українських письменників давніх часів, почасти узяті із творів письменників сучасних, а більш того записані із живих уст живого українського народу за часи моїх довголітніх мандрівок по Україні та розкопок могил в різних кутках „Новоросійського краю“. В найповнішому із усіх українських словників, академічному Словникові Б. Д. Гринченка, таких слів або зовсім немає, або ж вони приводятьця, як слова з инчим значінням супроти того, яке показано у Гринченка. Ще за живота Б. Д. Гринченка мною було надіслано йому 2500 слів, які увійшли в його Словник. Після того поминуло десять років, і у мене зібрався великий, дуже коштовний, лексичний матеріал, приблизно на 75 друківаних аркушів, який я і розпочав друкувати, як додаток до Словника Гринченка. Бажаючи, яко мога більш зібрати живого лексичного матеріалу, я звертався до відомих лексикографів на Русі з проханням доставити мені лексичний матеріал, у кого він був. Але на моє прохання одгукнулись тільки двоє із українських письменників—М. Θ. Лободовський, який доставив де-кілька народніх слів, записаних на Харківщині та О. П. Косач (Олена Пчілка), яка записала де-кілька народніх слів на Київщині. Із великоросійських учених одгукнувся тільки один відомий етнограф, генерал-лейтенант В. О. Мошков. В. О. Мошков—людина дуже освічена, талановита, щира до праці, вельми здатна до науки. Він зібрав усяковий лексичний матеріал—російський, український, білоруський, польський, жидівський в так званому південно—західньому краю. Більшість слів, під якими поставляні в моєму Словникові губерні Волинська, Каменець-Подільська, Гродненська, Седлецька, Мінська, Варшавська, узяті мною із рукописного збірника В. О. Мошкова. Чимало в мій Словник увійшло також слів, під якими поставлені Батурин, Тепловка та Гуляй-поле, записаних мною із живих уст доброго знавця української мови та українського добробуту, Кузьми Силовича Кривошій—Шевченка, який народився од простого селянина на Чернигівщині, а мав посаду і переставився на Катеринославщині.

Професор Д. І. Яворницький.

Жовтня 26 дня, 1919 року.

А

Абатиса, си, абатисса, настоя-тельница католическаго монастыря. *Катерина Мааврикіевна прибралась у чорне удівницьке збрання й виїшла в світлицю величчя та поважна, трошки бліда, неначе якась величчя й гарна абатисса прибула з италійського монастиря з смутними одвідинами.* Печуй-Левицькій, Повісті, Київ, 1914, IX, 9.

Абѣхмо, союзъ, чтобы мы. Просили насъ подданные наши, абѣхмо одному того вживати не допустили, але всімъ имъ того пожитьку вжичили и тое скло туъ у Вильни и веаде инде скуповати и шинковати имъ дозволили. Любавскій, Литовско-русскій сеймъ, Москва, 1901, приложенія, 58, 96, 101.

Абрикоса, си, абрикось. Этнографическое обозрѣніе, Москва, 1894, XX, 157.

Авізія, зії, извѣщеніе, увѣдом-леніе. *Якіе колеск теперъ в нас з листовного донесення Рутковскога здарилися о замислахъ бусурманскихъ авізіи, тихъ ми тутъ і малою годиною не задержуемъ у себе.* Эварницкій, Источники для исторіи зап-хъ коз-въ, I, 330, 502, 504, 506; II, 1193.

Аврѣн, ну, раст. *Gratiola officinalis* L, голое растеніе, съ тонкимъ, ползучимъ, узловатымъ корневищемъ, цѣльными листьями и бѣлыми и блѣдно-розовыми цвѣтками, растеть по суглинистому, достаточно сырому грунту. Яната, Спис рослин на Київщині, 1912, 26; Харьковск. Сборникъ, 1894, VIII, 92.

Аврѣпигмент, ту, сѣрнистый мы-шьякъ золотистаго цвѣта, краска-золото, отъ словъ *aurum*-золото й *ringo*-кращу, рисую красками. *Аврѣпигментъ напередъ маєть силу убѣл-*

яющую, маєть або вѣль въ себя блистанія естество заирѣваючес и высущающее; а такъ іды до него якій крушець приложенный будетъ, силою своєю убѣляюще оный въ бѣлый претмяетъ. Радивиловскій, Вѣнецъ Христовъ, Київъ, 1688, 529.

Австріячун, на, уменьш. отъ сло-ва австріяк. *Та скільки жє їх, тихъ австріяків, позабирали наши на війні! А он де між ними і австріячук!* Київъ.

Автанас, са, Аванасій, Степ, Оде-са, 1916, 69.

Агіазма, агіазма, ми, святая бого-явленская вода, которою нѣкоторые священники приобщали мирянь вмѣсто настоящаго приобщенія тѣломъ и кровію. Требникъ Петра Могилы, Київъ, 1646, предмова, 7.

Аглѣцький, англійскій. *А в Полтаві на Швецькій могили те Мазепа, гуляе, медом, виномъ і аллецькимъ пивомъ а кубочки наливае.* Новицкій, Малорусскія пѣсни, Харьковъ, 1894, 16.

Аглицьна хвороба, мьяні кісткі, крихкі кісткі, болѣзнь у скота и другихъ животныхъ. Корольов, Ветеринарні поради, СПБ, 1903, IV, 40.

Агло, ла, хамъ, необузданный, жадный, завистливый человекъ (бранное слово). *Що жє він зробив, отой агло, Родивон?—А що? Зідрав з мертвого нову одежу та собі надя, а з себе свою драгу на нѣю налягнув.* Батуричъ, Черниг. губ.

Агукати, говорить до ребенка „агу“, чтобы онъ улыбулся. С. Солнцева, Харьк. у.

Адамѣнт, та, адамантъ, драго-цѣнный камень, отличающійся особенною твердостью. *Нехай кто будетъ твердый, яко адамантъ, то певне*

будеть сокрушений и зламаний от того страшливого ангелского трубного гласа. Радивилевскій, Вѣнецъ Христовъ, Киевъ, 1688, 417, 531, 532.

Адамова борода, трава. Носится, какъ талисманъ для добраго расположения къ носящему со стороны суда, сосѣдей и даже враговъ. Задумывая „да“, или „нѣтъ“, человекъ бросаетъ эту траву въ сосудъ съ водой и, если она начинаетъ вертѣться въ водѣ, то это знакъ полнаго исполненія. Записано Н. А. Тростомъ со словъ 83-лѣтняго кр-на с. Вершинной Каменки, Верблюжской волости, Александрійскаго у., Херс. г., знахаря по профессіи; передавалось, по его словамъ, изъ рода въ родъ.

Адамскій, адамовскій. *Що це у вас за могили такі?—Це це адамські могили, од самого Адама.* С. Веселое, Таврич. г., Мелит. у.

Адня, дня! межд., говорятъ маленькимъ дѣтямъ, пугая ихъ побить по задничкѣ. *Ось я тобі! Перестань! Ось тобі адня-дня!* С. Солнцевка, Харьк. у, сл. Старосалтовъ, Харьк. г., Волч. у.

Азбучник, на, азбучникъ. *Швидко дійде до того, що письменній людині не буде місця, і тільки тоді, як не стане навіть азбучників, аж тоді запанує дійсний спокій.* Осадчій, На грані ХХ століття, Київ, 1911, 116.

Аер, ра, чимъ albo тежъ иначею воздухъ до престола Господняго церковного. Эварницкій. Источники для исторіи зап. коз., 1903, I, 532.

Азарній, завидный. *Азарне життя тих німців на Хортиці: у їх і землі багато, у їх і ліс, і річка, і плавні, і степ, і худоба добра і гроши по касах, а у нас самі злиді.* с. Вознесенка, Екатерин. г., Алекс. у.

Азот, та, азотъ, одинъ изъ составныхъ элементовъ воздуха. Молода Україна, 1911, № 7, 26.

Азотніи, ну, нитрять. Вікул, Російсько-український словник, Гадяч, 1918, 21.

Айлánt, ту, або китайський ясеннок, на, *Ailanthus glandulosa*, росте гарно в степах, на всякім ґрунті; гарно держить греблі і перегорожі в ярах і балках. Шаповал, Про ліс, Київ, 1909, 17.

А нет! прогоняють kota. Воронин, Коло церкви, Київ, 1911, 30.

Аноліт, анноліт, та, лицо, избранное прихожанами и имѣющее принять санъ священника или діакона. Лѣтопись Екатеринославской ученой архивной комиссіи, 1908, IV, 112, 113.

А ноту! а ноту! отгоняють кошекъ. С. Янышевка, Волинск. губ., Засл. у., с. Селище, Волинск. губ., Овруч. у., с. Городокъ, Волин. г., Ровен. у.

Анцизник, на, 1) акцизный чиновникъ. *Оце тільки шо був акцизник, так перевіряв усю посуду.* С. Лоцманская Каменка, Екатер. у. 2) акцизник, бранное слово. *Падло ти смердюче, абормот, п'яниця, акцизник ти,—от що!* Маяк, 1914, № 22, 4.

Анкурова́ння, ння, уходъ, забота, лечение, отъ латинскаго оссуго. *Всі гроши мої вийшли на аккурования мене.* Любецкій архивъ графа Милорадовича, Киевъ, 1898, I, 19.

Алама́, жи́, родъ матеріи. Евангеліе, обшитое алажею. Лѣтопись Екатеринославской ученой архивной комиссіи, 1908, IV, 124.

Алека́нт, та, вино аликанское изъ Испаніи, Радивилевскій, Вѣнецъ Христовъ, Киевъ, 1688, 293.

Аллегований, приведенный, написанный изъ книги, изъ рѣчей, въ видѣ выдержки. Тие всѣ рѣчи и доводи обосторонние ми... вислухавши и вирозумѣвши, оние ясневелможному его милости пану гетману доносилисмо и обявлялисмо, который его милост, добродѣй, всѣх

тих з обох сторони перед нами алле-
гованих р'вчей и доводоь дос-
конале вислухав. Труды Черни-
говск. комитета по устройству
XIV археол. съѣзда, 1908, 80.

Алімент, ту, право и повинность
платить ежегодно до смерти про-
давца земли за землю на вѣчность;
такая плата въ Калишской губер-
нии у малороссійскаго населенія
„складається з картоплі кілька кор-
ців (8 пудів), палива, житла, то-що“.
Маркович. По степах та хуторах,
Київ, 1908, 120.

Алтернація, ції, ссора, споръ,
прѣвнїе, раздоръ. Тимъ оные сыны
мой повинны контентоватись и на
томъ переставати и жаднихъ алтер-
кацій и утисків не чинити. Труды
Полтавской ученой архивной ко-
миссії, 1917, XV, 81.

**Алмазний, алмазний, брилліан-
товий.** Любецькій архивъ гр. Мило-
радовича, Київъ, 1898, I, 6, 12.

Альнеш, ма, тоже, что алкир,
ванькир, валькир, т. е. боковая ком-
ната, въ хатѣ, безъ русской печи,
отдѣленная отъ чистой, перегород-
кой. Д. Голыки, Волын. г., Засл. у.,
также с. Цвѣтоха, Волын. г., Засл. у.,
с. Дылевъ, Ломжин, г., Острол. у.

Алфавіт, та, иначе театрон.
Труды Черниговскаго предварит.
комитета по устройству XIV архе-
ологич. съѣзда, 1908, 13.

Алчба, би, алчность. Алчба, за-
жерливість дійшли до останнього ступ-
ню. Степанківський, Казанія сель-
ського пастиря, Пиків, 1909, II, 111.

Аманат, та, заложникъ. Эвар-
ницкій. Источники для исторіи,
зап-хъ, ков-въ, I, 395.

Амонян, ну, селитра. Дубняк,
Россійсько-український словничок,
Кобеляк, 1917, 31.

Анатомувати, анатомировать. Ада-
менко, Медіцинський словничок,
Могилев, 1917, 5.

Анбуль, ля, какаья-то трава. Трава
була рѣд-на: така, як лїс, як пирій,

як півники, і зоветься різно: анбуль
кранбуль і несміян. (од сказу). Харь-
ковскій сборникъ 1895, IX, 297.

Ангелин, на, або дудна, або ж
дзѣнгель,, растение, Archangelica
officinalis hoffm. Гавсевич, Про лі-
карські трави, Київ, 1914, 12.

Ангелини і воскресіння, родъ ор-
намента на пасхальной писанкѣ.
Скаржинская, Описание народныхъ
писанокъ, 1899, I, 151.

Ангелія, лії, евангеліе. Пін стає
в золотих умерлого й зачинає читати
ангелію. Етнографічний збірник,
Львів, 1912, 282.

**Ангеля тягті, або у ангеля і чор-
та,** родъ игры или забавы у гу-
цуловъ и буковинцевъ во время
„посіджіння“ у тѣла покойника.
Етнографічний збірник, Львів, 1912,
242.

Андін, на, индюкъ, Андики бол-
бочуть. С. Гунич, Волын. г., Овр. у.

Андрінопле, ля, соб. имя го-
рода Адрианоуполь. Бан.-Каменскій,
Источники малороссійск. исторіи,
Москва, 1859, II, 150.

Андрусе, „андрусе“ тоже самое,
что и „овути“; „овути“ „справля-
ютьца на Новий рік зараз по мшї
(службі божій), а в другий час такий
балъ зветця „андрусе“. См. слово
„овути“. Український етнографіч-
ний збірник, Київ, 1914, I, 28.

Анімуш, ша, духъ, бодрость. Ве-
личко, Лѣтописъ, Київъ, 1848, I, 209.

Анімушно, смѣло, безбоязненно,
гордо, надменно. Радивилевскій,
Вѣнецъ Христовъ, Київъ, 1688, 432.

Антáбна, ки, одна изъ частей
дверного прибора. Волын. губ.

Антелѣрці, ців, артиллерійцы. Лєч,
антилерці, з гарматами становитця
отутечки і загородить їм (туркам)
дорогу. Складка, Харьков, 1893, № 2,
115.

Антипатія, тії, антипатія. Величко,
Лѣтописъ, Київъ. 1851, II, 396.